

KEMÉNY KRISZTIÁN
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár

Aetas 39. évf. 2024. 4. szám, 203–206.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.4.203-206

www.aetas.hu

„Kései sirató”

*A törvényesített forradalomtól
az önvédelmi háborúig. Válogatás
Urbán Aladár írásaiból. 48as KönyvTár
sorozat. Budapest: Line Design Kiadó,
2020. 312 oldal*

A 2019-ben elhunyt Urbán Aladár azon kevés történész közé tartozik, aki már életében klasszikussá vált, és munkássága az 1848–1849. évi magyar forradalom és szabadságharc kutatásában megkerülhetetlen. Az ő emlékének adózva jelentetett meg fontosabb tanulmányaiból egy csokorra valót a Line Design Kiadó, amely kötet összeállítása még a szerző életében megkezdődött, ám megjelenését már nem érthette meg. Jelen könyvismertető szerzője pedig ezen írásával tiszteleg korábban őt az ELTE-n tanító, kiváló professzora előtt.

Ahogy a bevezetőt jegyző Hermann Róbert írja, Urbán Aladár tevékenysége elsősorban a magyar 1848 történetének megismerésére irányult; ugyanakkor ő volt az első, aki a „Nagy Év” eseményeit európai kontextusban is tárgyaló munkát tett le az asztalra.¹ Ezenkívül pedig az egyetemen kiváló oktatója volt az Amerikai Egyesült Államok történetének, amelynek születéséről ismét csak ő írta magyar nyelven az első modern szemléletű kiadványt.² Am igazi, mondhatni, „nagy szerelme” 1848, azon belül is az első felelős magyar kormány és vezetőjének, gróf Batthyány Lajos miniszterelnöknek a működése volt. Urbán kutatásainak köszönhető, hogy a korábbi marxista történetiszemlélet alapján „megalku-

vók gyülekezetének” lefestett Batthyány-kormány elnyerhette méltó helyét a magyar történetírásban. Ő bizonyította be, hogy a nemzetőrség, az önkéntes mozgó nemzetőrség, valamint az első tíz honvédszászlóalj felállításával, majd az őszi tömeghadsereg megszervezésének megkezdésével a pákozdi csatát megnyerő önálló magyar haderő alapjait Batthyány és nem a „mindig tisztán látó” Kossuth Lajos tette le. Az első magyar miniszterelnök ugyanis nemcsak az áprilisi törvények által garantált határokig, hanem gyakran azokon is túllépve védte az ország jogait, ha kellett, szóval, ha kellett, fegyverrel, és azokból nem szándékozott semmit sem feladni, inkább lemondott. E kutatásának eredményeit, köztük Batthyány Lajos első teljes életrajzát, miniszterelnökségének történetét, valamint az ezzel kapcsolatos vaskos forrásgyűjteményt is publikálta Urbán számos kiadást megért kötetekben. De 1848 kapcsán még sok más témával foglalkozott: legyen szó a hadügyminisztérium megszervezéséről, a külügyminisztérium működéséről, a hadifogoly-kérdésről vagy akár a köztársasági eszme elterjedéséről. Most ez utóbbi írásából ismerkedhet meg az olvasó tizenkét kiváló tanulmánnyal.

Az első tanulmány a *Reformtörekvések és történelmi tanulságok. Az alkotmányos fejlődés korabeli eredményei és a politikai publicisztika kezdetei Magyarországon 1841–1842* címet viseli. A szerző a Kossuth által szerkesztett Pesti Hírlap közel két évnyi cikkei alapján mutatja be azt a folyamatot, ahogy a múlt és a jelen példáiból okulva a reformkor

¹ Urbán Aladár: *Európa a forradalom forgószeleiben*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1970.

² Urbán Aladár: *Köztársaság az Újvilágban*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994.

vezető rétege igyekezett a lehető legjobb utat kijelölni Magyarország fejlesztése szempontjából. Noha az 1840-es évek második felében színre lépő pesti radikális értelmiség „bibliája” lényegében a „nagy francia forradalom” története volt, a liberális nemesség inkább Kossuth pártján állt, aki már 1842-ben leszögezte: „Mi a politikában nem vagyunk az analógia vak bálványozói.” E nézet érvényesült a lap szerzői körében is, akik mind a francia, mind az angol, mind pedig a távolinak tűnő amerikai fejlődés és politika, valamint állam-, illetve társadalomszerkezet és gazdaság vizsgálata után ajánlottak megoldásokat a magyar problémákra. Leginkább az angol példák iránt volt kereslet: a franciák „véres forradalmát” igyekeztek elkerülni, míg az amerikaiak esetében a délen dívó rabszolgaság csökkentette a szimpátiát.

A második írás a *Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány működése 1848. március-április* címen azt a közel egy hónapos időszakot ábrázolja, amikor Batthyány március 23-i gyors döntésével V. Ferdinánd jóváhagyását be nem várva kinevezte minisztereit, akikből egy bizottmányt azonnal a bécsi udvar halogató taktikája miatt forrongó Pest, illetve a vidék lecsendesítésére a magyar fővárosba küldött. A Szemere Bertalan és Klauzál Gábor miniszterekből, valamint Pulszky Ferenc későbbi államtitkárból álló bizottmány 1848. március 23-tól egészen április 20-ig működött, és fontos szerepe volt abban, hogy az átmeneti időszakban sikerült lecsillapítani a kedélyeket az országban, illetve a törvényes rendet fenntartani. Urbán részletesen elemzi a bizottmány működését, illetve együttműködését a budai cs. kir. Helytartótanáccsal és a Kamarával, a cs. kir. katonaságot irányító Főhadparancsnoksággal, a vidéki városokkal, valamint a vármegyékkel, és megállapítja, hogy e szerv intézkedéseivel nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a zsidóellenes zavargásokat és a parasztmozgalmakat sikerült lecsendesíteni. A bizottmány ugyanakkor mind István főherceg nádorral, mind pedig Batthyány miniszterelnökkel napi szinten tartotta a kap-

csolatot, és a hatalomváltást is zökkenőmentesen bonyolította le.

A harmadik cikk *István nádor 1848 márciusában. A nádor megítélésének kérdéséhez* címet viseli. A szerző a korabeli források alapján elemzi István főherceg nádornak a márciusi forró napokban játszott szerepét, és megállapítja, hogy apjához, József főherceg nádorhoz, a „legmagyarabb Habsburg-hoz” hasonlóan ő is igyekezett összeegyeztetni a birodalom és Magyarország érdekeit. Így komoly szerepe volt mind Batthyány miniszterelnöki kinevezésében, mind pedig az utána következő vitás helyzetek magyar oldalra való eldöntésében. A miniszterelnök hasznos szövetségesének bizonyulva szinte egészen a Béccsel való nyílt szakításig kitartott, amit lemondatása után a Habsburg-família nem is tudott neki megbocsátani.

A negyedik tanulmány *Batthyány Lajos és a bécsi magyar külügyminisztérium* címen a miniszterelnök és az V. Ferdinánd személye mellé kinevezett herceg Esterházy Pál miniszter munkakapcsolatát mutatja be. Eszerint az inkább a konzervatívok táborába tartozó, korábban londoni nagykövetként működő diplomata egészen 1848. június közepéig lojálisan szolgálta a kormányt, ám ekkor a Josip Jellačić horvát bánt felfüggesztő uralkodói határozatok Batthyány általi nyilvánosságra hozatala miatt összekülönbözött a miniszterelnökkel. Ezután jobbára már az agilis Pulszky Ferenc államtitkár intézkedett helyette, majd az októberi 6-i bécsi forradalom leverése után november 13-án az első magyar külügyminisztérium is beszüntette tevékenységét.

Az ötödik írás *Sztankó Soma tervezete az 1848-as honvédség felállítására* címmel már az önálló magyar hadsereg alapjának létrehozásával ismert meg bennünket. Urbán röviden vázolja azokat a körülményeket, melyek hatására a minisztertanács 1848. április 26-án döntött egy közel 10 000 főből álló önkéntes sereg felállításáról. Az újonnan létrehozott Országos Nemzetőrségi Haditanács kapta a feladatot a felállítás költségeinek kidolgozására, amit egy zászlóaljra lebontva Sztankó

Soma hadnagy, a cs. kir. 62. (Turszky) sorgyalozzred Haditanácshoz vezényelt tagja készített el május 8-ra. Némi átdolgozás után e tervezet (mely a csatolt függelékben olvasható) alapján került sor a május 16-án meginduló toborzás útján felállított honvédszászlóaljak megszervezésére.

A hatodik tanulmány *A székely katonaság segítségül hívása 1848 májusában* címmel bemutatja, milyen előzmények miatt döntött Batthyány úgy, hogy a még Magyarországhoz nem csatlakozott Erdélybe május 19-én egy nem hivatalos küldöttséget küld az ott lévő székely határőr katonaság egy részének ki-mozdítása céljából. Urbán részletesen ábrázolja a szabadságharc két későbbi híres katonájából, Klapka Györgyből és Gál Sándorból, illetve Hajnik Pál fogalmazóból álló küldöttség tevékenységét, amely közvetlen eredménnyel ugyan nem járt, de némi erdélyi belpolitikai vihart kavargatva gyorsította az unió elfogadását, illetve előkészítette a későbbi mozgósítást.

A hetedik tanulmány *Az 1848-as hadügy-minisztérium megszervezése (1848. április-december)* címmel az önálló magyar hadügyi igazgatás kiépítésének folyamatával ismerteti meg az olvasót. A szerző vázolja, hogy a kinevezett hadügyminiszter, Mészáros Lázár vezérőrnagy Itáliából való május 23-i megérkezéseiig milyen lépések történtek a minisztérium létrehozására, majd ezt követően hogyan működött a minisztérium párhuzamosan a nemzetőrség, illetve a honvédség irányításával foglalkozó Országos Nemzetőrségi Haditanáccsal, és ebből milyen konfliktusok támadtak. A hadsereg és ezzel a hadügyi igazgatás egységesítésére végül csak 1848. november végével került sor, amikor a Haditanácsot december 2-i hatállyal beolvasztották a minisztériumba (az augusztus–decemberi minisztériumi osztályok részletes beosztásai a csatolt függelékben található), a nemzetőrség ügyei pedig végül 1849 májusára a belügy-minisztérium intézkedési körébe kerültek.

A nyolcadik cikkel „...Értesítve valánk a hazátul, hogy siessünk védelmére...” *Lenkey századának hazatérése 1848-ban* címen a szabadságharc egyik Petőfi Sándor által is megverselt, legendás epizódjába nyerhetünk betekintést. A cs. kir. 6. (Württemberg) huszárezred ezredesi osztályának 2. százada ugyanis Lenkey János kapitány „vezetésével” parancs nélkül 1848. május 28-án megszökött a galíciai Mariampolból, és visszatért Magyarországra. Urbán részletesen bemutatja az eset előzményeit, a tisztikar és a legénység hangulatát, majd magát a szökést, illetve a hazaérkezés és a hadbírószági vizsgálat utáni politikai viharokat, amelyeket a kormánynak végül sikerült megoldania mind Bécs, mind pedig a magyar közvélemény viszonylatában. Megismerhetjük a század és állománya további sorsát is. (A recenzens itt jegyzi meg, hogy a szerző által említett elképzeléssel szemben a század végül nem került át a 13. [Hunyadi] huszárezredbe: fél százada a pétervárad-i erőd lovasságát képezte, másik fél százada pedig Szegedre vonult, majd csatlakozott az ezred II. hadtestbe beosztott zöméhez.)³

A kilencedik írás *Fegyvervásárlás, fegyvercsempészség 1848-ban* címmel egy kevésbé ismert terület felé irányítja az olvasó figyelmét. A nemzetőrség, majd a honvédség felállítására ugyanis rengeteg fegyvert igényelt, a hazai raktárak készletei pedig aránylag rövid időn belül kimerültek. A kormány így hamar arra kényszerült, hogy a hiányokat külföldről történő vásárlással igyekezzen pótolni. 1848 októberéig ez jobbra működött is, a Béccsel történt szakítás után azonban csak a csempészség maradt, aránylag kis sikerrel. A szerző részletesen bemutatja a beszerzésre irányuló magyar tevékenységet, külön kiemelve a korábban már említett Sztankó Somát, aki közel 25 000 lőfegyvert és 3,8 millió gyutacsot, valamint egy gyutacsgyártó gépsort is be tudott hozni az országba.

A tizedik cikk *Hadifoglyok Magyarországon 1848 utolsó negyedében* címen ismét

³ Erre lásd: Kedves Gyula: *A szabadságharc huszárai*. Budapest: Hadimúzeum Alapítvány, 1992. 55.

egy kevésbé kutatott témával foglalkozik. 1848 októberében közel 10 000 horvát hadifogoly került magyar kézre, akiknek ellátásáról gondoskodni kellett. Urbán részletesen ismerteti, hogyan próbált a politikai irányítást ekkorra átvévő Országos Honvédelmi Bizottmány megbirkózni a feladattal, mely városokba szórták szét a foglyokat, milyen körülmények között dolgoztatták őket, illetve milyen viszonyok között őrizték a tisztikart, valamint a tábornoki rangú, kiemelt státusú őrizeteket.

A tizenegyedik tanulmány az *Agitáció a Magyar Köztársaságért 1848/49-ben* címet kapta. A szerző bemutatja, milyen előzményei voltak a köztársasági eszmének a Magyar Királyságban 1848 előtt, majd hogyan erősödött az meg a március-áprilisi forradalmi napokban. Az áprilisi törvények szentesítése ugyanakkor megszilárdította a király tekintélyét, így a republikánusok háttérbe szorultak egészen a szeptemberi válságig. A bécsi udvarral való szakítás azonban újra felerősítette az antimonarchista hangulatot, amely végül a Habsburg-ház trónfosztásában, illetve a függetlenség 1849. április 14-i kikiáltásában csúcspontot ért el. Ez azonban Urbán szerint nem eredményezte az államforma megváltozását; ugyanakkor a kormányzati forma már hasonlított egy polgári köztársaság követelményrendszeréhez.

Az utolsó írás *Gróf Batthyány Lajos emlékezete* címen azt a kérdést járja körbe, miért nem alakult ki olyan kultusz az első felelős magyar miniszterelnök személye körül, mint nem egy kortársa esetében. Végigtekint Batthyány tevékenységének változó értékelésén kivégzésétől egészen a 150 éves évfordulóig, megemlítve a megemlékezések különböző stációit, amelyek közül a grófnak a főváros égése alatt lezajlott 1870. június 9-én lezajlott újratemetése emelkedik ki. Végül megállapítja, hogy az abszolutizmus elhallgatása, majd a dualizmus elismerése után az 1918 és főleg az 1945 utáni korszakok Széchenyi-, illetve Kossuth-központúsága nem tudott mit kezdeni a miniszterelnök

személyével, és egészen az 1970–1980-as évekig kellett várni, hogy Batthyány alakja végre megkapja a maga méltó helyét a hazai Pantheonban (amiben döntő szerepe volt magának a szerzőnek).

Az igényes kiállítású kötetet levéltári, illetve bibliográfiának is tekinthető könyvszerkesztői, a tanulmányok első megjelenési helyét feltüntető lista, valamint név- és helynévmutató zárja.

A kötetben, mint minden munkában, előfordulnak betű- és nyomdahibák, illetve elírások és tévesztések is. Az 1832. évi angol választójogi törvény helyesen: Reform Bill és nem Reform Bili (15. old.). Tancsics rabtársának teljes neve: Eftimie Murgu (43. old.). Széli József, Vas vármegye első alispánjának neve helyesen: Széll József (50., 53–54. old.). 1848. március 3-án Pozsonyban nem „Kossuth híve”, hanem maga Kossuth mondta el híres felirati javaslatát (58. old.). Alois Pferdomann cs. kir. altábornagy neve helyesen: Alois Pfersmann (119. old.). Az 1848:111. tc. helyesen 1848:III. tc. (131. old. 14. lábjegyzet). A bácskai hadseregcsoport helyesen: bácskai hadtest (186. old.). Az 1847-ben felépült „Budai gránátos laktanya” hivatalos elnevezése „Ferdinánd (Nándor) laktanya” volt (205. old. 33. lábjegyzet). A 224. oldal 185. lábjegyzetétől a 225. oldal 190. lábjegyzetig a hivatkozások egyvel elcsúsztak. A „január 12-én eset” megjegyzés helyesen „január 12-én este” (247. old.). A Honvédmeházban lakó idős honvéd neve nem Lobó István, hanem Lebó István volt (271. old. 73. lábjegyzet.). A Batthyány-örökmécsesnél tartott 1989 előtti megemlékezések természetesen nem 1993–1998, hanem 1983–1988 között zajlottak (281. old.). Végezetül: a könyvszerkesztői rövidítések feloldásakor több helyen is lemaradtak a kötet számközlőjei (I–II., I–III., I–V. k.) (287–294. old.).

Ezzel együtt is a recenziens csak ajánlhatja minden érdeklődőnek ezt a tanulmánykötetet, aki csak többet akar tudni a magyar 1848 ismert és kevésbé köztudomású eseményeiről, illetve szereplőiről.